پاڵەوانی، ئەڵقەی داگیرکراوەی زمانی کوردی

(وتارێک شیکاری، زماننانسی و مێژوویی)

کامران ڕەحیمی - ئیلام

سەرۆکی ئەنستیتوی زانستی زاگروس

پێشەکی:

زمانی کوردی، وەکو زۆربەی زمانە کۆنەکانی جیهاندا، سێ قۆناخی مێژوویی هەیە کە بریتین لە قۆناخی سەرەتایی، قۆناخی ناوەندی، قۆناخی سەردەم. لە بارەی دۆخی زمانی کوردی لە سێ هەزار ساڵ، لەمەوبەر دا، تەنیا دەزانین، لەو سەردەمە، ئاوێستایی، زمانی ئایینی ئێرانییەکان بووە، نزیك بەو سەردەمە، زمانی مادی و پارسی کۆنیش برەویان هەبووە.

هەر چەند زۆربەی رۆژهەڵاتناسان وەکوو: دارمستر، نولدکە، مینۆرسکی و ... وابیردەکەنەوە کە کوردی و مادی هەر یەکن، بەڵام بە هۆی ئەوە کە تا ئێستە لە زمانی مادی بێجگەلە چەند وشە، هیچ دەقێك نەدۆزراوە، لۆژیکیتر و زانستیتر ئەوەیە لەم باسە، واز بێنین و روونبوونەوەی کێشەکە بە داهاتوو بسپێرین. هەروەها لە قۆناخی سەردەمدا، بە روونی بۆمان ئاشکارایە کە زمانی کوردی، تەنیا دو لقی سەرەکی، واتا کرمانجی و گورانی هەبووە کە لەم هەزار ساڵی دواییدا شێوەزارەکانیتر وەکو: سورانی، فەیلی، زازاکی، لەکی، لوری و... بەرهەمی زا و زێی ئەم دو لقەن. بەڵام، کێشەی سەرەکی ئەوەیە کە تا ئێستا ئەڵقەی دووهەمی زمانمان، ون و نەناسراوە کە پرسیار و مژاری ئەم وتارەیە. لە بەر ئەوە نووسەر، تێکۆشاوە بۆ تیشک خستنەوی لە سەر ئەم کێشەیە، نووسراوەکانی مێژوونووسانی پاش ئیسلام، لێکبداتەوە و بەڵگەکان بە تەرازوی زماننانسی بەراورد، پاشان چەوەشەکان، شیکاری بکات.

کلیل وشەکان(keywords):

پاڵەوی، فالەوی، فەیلی، مادی، مادستان، ناوەراست، گورانی، ئەورامە، عێراقی عەجەم، جباڵ.

پاش، رووخاندنی حکومەتی قاجار لە ئێراندا، کەسێک بە نێوی رەزاخان، بە پاڵپێشتی ئینگلیزەکان، حکومەتی پاشایەتی پێکدێنت و پاشان، بە یارمەتی و راوێژکاری ژووری فیکری پاوانخوازەکانی وەکوو

حەمەعەلی فروغی، بیرۆکەی، یەک نەتەوە و یەک زمان، بە درۆشمی سەرەکی دەوڵەتی مودێرن، دادەنن و بە هێژموونی چەند لایەنە، هەموو زمان، زار و کەلتووری نەتەوەکانیتر لە رەهەند و فیلتری، یەک نەتەوە، داگیردەکەن. هەروەها بۆ مەشرووعیەت، سەرەڕای ئەوە دو هەزار و پانسەد ساڵ مێژوو، بۆ ئەم حکومەتی نوێە، تەرخان؛ وشەی پەهلەویش، بۆ ناولێنانی بنەماڵەی رەزاخان تۆمار و داگیر دەکەن. کە تا رادەیەک توانییان پەیوەندی ساختەچی لە نێوانی حکومەتی رەزاخان و پاشایانی کۆن، دروست بکەن و بە زۆرەملی بە هەموو بسەلمێنن. بە شێوەیەک کە ئەم بیرۆکەی شوونیزمیە، کاریگەری ئەوتووی لە سەری نووسەران و لێکۆڵینەران بە تایبەت زانکۆکانی ئەو سەردەمە بووە. دوای شۆڕشی گەلانی ئێرانی لە ساڵی ١٩٧٨ زایینیدا تا رادەیەک ئەو بیری بەرتەسکە تێکچوو. بەڵام هێشتا بۆن و شوێنی لە دەقەکانی فەرمی و زانستی هەیە و بە شێوەیەک کە زۆربەی نووسەرە پاوانخوازەکانی ئێرانی، دەنووسن زمانی فارسی سێ قۆناخی هەبووە کە بریتین لە: پارسی کۆن، پارسی ناوەندی یان پاڵەوی، فارسی نوێ یان دەری: بە واتایەکیتر ئەم بیرۆکەیە، زۆربەی زمانە کۆنە ئێرانییەکانی بە موڵکی زمانی فارسی زانیوە، لە کاتێکدا ئێستە بە هۆی خوێندنەوەی بەڵگەکانی مێژوویی و زمانناسی نوێوە، روون بووەتەوە کە فارسی دەری، نە تەنیا بەر لە ئیسلامیش بڕەوی هەبووە بەڵکوو درێژەی پاڵەوی نییە و هەروەها زمانی پاڵەوی دوای روخاندنی دەسەڵاتی ساسانییەکان و هاتنی ئیسلام بۆ ئێران (٢١ی هەتاوی) بە تێکڕایی تێکنەچووە و زمانی ئاخافتنی خەڵك لە ناوەڕاست و رۆژئاوای ئێران بووە (جهانبخش، ١٣٨٣، ٧٥-٧٤).

«د.زەبیحا... سەفا» لەم بارەوەوە دەنووسێ: «زمانی ئاخافتنی خەڵکی ناوچەکانی رۆژئاوا و باکووری ئێران لە سەدەی یەکەمی ئیسلامیدا، پاڵەوی یان شێوەزاری نزیك بەو زمانە بووە ...» (صفا، ذبیح‌الله، سیری در تاریخ و زبان‌ها و ادب ایرانی، ١٣٨٣: ٧٥).

هەروەها دوکتور ناتڵ خانلەری دەبێژێ: «دوای ئیسلام، شێوەزاری پاڵەوی یان فاڵەوی (فهلوی) بەو زمان و شێوەزارانە دەگوترا کە لەگەڵ زمانی رەسمی و ئەدەبی فارسی دەری جیاوازیان هەبووە و لە ناوەڕاست و رۆژئاوای ئێران بڕەویان هەبووە» (خانلری، ١٣۶٩: ٢٠۶ - ٢٠٥).

بەڵام، مەزنترین بەڵگەی ئەم وتارە، نووسراوەی ئیبنی موقەفەعیە کە «ابن‌الندیم» باسی کردووە. «ابن‌الندیم» لە کتێبی «الفهرست» دەنوسێ: «عبدالله ابن مقفع» گوتوویەتی: «زمانە کۆنە ئێرانییەکان بریتین لە: پاڵەوی، دەری، فارسی، خوزی، سوریانی»(الفهرست، چاپ مصر، (؟) ١٩)، هەروەها «یاقوتی حەمەوی» لە کتێبی

«معجم‌البلدان» به گوێره‌ی وته‌ی حه‌مزه ئیسفه‌هانی له کتێبی «التنبه» ئه‌م بۆچوونه دووپات ده‌کاته‌وه. (معجم‌البلدان، چاپ مصر (؟)، ج۶: ۴۰۶_۴۰۷) (دکتر صفا، ۱۳۸۳ : ۷۷).

وته‌ی ئیبنی موقه‌فه‌ع، له به‌ر چه‌ند هۆی زۆر گرنگه:

١- خۆی وه‌رگێڕی شاره‌زای ده‌قه‌کانی پاڵه‌وی به عه‌ره‌بییه.

٢- ئێرانیه و زمانه ئێرانیه‌کان، باش ده‌زانێ.

٣- هه‌زار و دو سه‌د ساڵ، به‌ر له ئێستا ژیاوه که زۆر نزیکه به ژیان و حه‌یاتی ئاخێوه‌رانی پاڵه‌وی.

٤- به راشکاوی پاڵه‌وی، ده‌ری و فارسی له یه‌ک جیا ده‌کاته‌وه.

که‌چی له هه‌موو کتێبی قوتابخانه و زانستگاکاندا ده‌نووسرێ فارسی ده‌ری درێژه‌ی پاڵه‌وییه (؟). له کاتێکدا ئه‌م به‌ڵگانه، روونی ده‌که‌نه‌وه که "فارسی" و "پاڵه‌وی" وه‌کوو دوو زمانی ئێرانی به‌ر له ئیسلام، دوو زمانی سه‌ربه‌خۆ بوونه. پرسیار ئه‌مه‌یه، فارسی ده‌ری چۆن ده‌توانێ هاوکات، هه‌م جیاواز و هه‌م درێژه‌ی پاڵه‌وی بێت؟ ئه‌م چه‌واشه‌ی زه‌قه، به هیچ شیوه‌یه‌ک، پێشتڕاست ناکرێته‌وه.

هه‌روه‌ك ئاماژه کرا، له هه‌موو گرنگتر، پاڵه‌وی دوای هاتنی ئیسلام، تێکنه‌چووه، به‌ڵکوو له رۆژئاوای ئێران قسه‌ی پێکراوه، به شێوه‌یه‌ك که زانای به ناوبانگ، واتا «دهخودا» ده‌بێژێ: تا سه‌ده‌ی ده‌وازده‌هه‌م زایینی به‌م زمانه نووسراوه هه‌یه. (دهخدا، ۱۳۷۳: ۵۰۰۹۳). ه‌روه‌ها «شه‌مسی قه‌یسی رازی» له سه‌ده‌ی سێزده‌ی زاینیدا ده‌نووسێ: «به‌یته فاڵه‌وییه‌کان له لای خه‌ڵکی عێراقی عه‌جه‌م، لای خوێنده‌وار و نه‌خوێنده‌وار بڕه‌وی هه‌بووه». هه‌ر ئه‌و نووسه‌ره له جێگه‌یه‌کی‌تردا، پاڵه‌وی و ئه‌ورامی به یه‌ك زانیوه:

لحن اورامن و بیت پهلوی

زخمه رود و سماع خسروی

واتا: «خۆشترین کێش، فه‌هله‌ویاته. که هه‌واکه‌ی به ئه‌ورامه‌نان ده‌خوێنن (شمس قیس رازی، ۱۳۷۳ : ۱۱۲).

ئیستا ده‌بێ بزانین عێراقی عه‌جه‌م، له کوێ بووه و له روانگای جوگرافیایی‌دا داگری چ شاره‌کانێکه. دهخودا، به وردی، چوار شاری عێراقی عه‌جه‌م، ده‌ست‌نیشان، ده‌کات که بریتن له: قرمیسین واتا کرماشان، هه‌مه‌دان، ره‌ی و ئیسفه‌هان (دهخدا، ۱۳۸۳) که ئێستا، زۆربه‌ی ئاخێوه‌رانی کرماشان، هه‌مه‌دان، به کرمانجی خواروو، هه‌روه‌ها ره‌ی و ئیسفه‌هان به لوری ده‌دوێن. که باسی جوگرافیا کرا، ده‌بێ ئه‌و خاڵی زۆر گرنگیش له به‌ر چاوبگرین که تیسفون، پایته‌ختی حکومه‌تی ساسانیه‌کان له رۆژهه‌لاتی رووباری دیجله بووه و پاڵه‌وی زمانی فه‌رمی ئه‌و ده‌وڵه‌ته بووه و ئێستایش دانیشتووانی ئه‌م ده‌ڤه‌ره کورد فه‌یلین.

ئایەتوڵڵا «مەردووخ»یش وا بیر دەکاتەوە و دەنووسێ: «لە نێوان شێوەزارە کوردییەکان یەکەم لوری، دووەم کەلهوڕی، سێیەم گۆرانی بە زمانی پاڵەوی و شارە پاڵەوییەکان نزیکن(مەردووخ، ۱۳۷۹: ۵۷).

لەم دواییەدا زمانناسێك، ۱۴۵۰ وشەی پاڵەوی ساسانی، لەگەڵ کوردی بەدرەیی کە بنزارێکە لە کوردی فەیلی بەراورد کردووە، پاشان بەو ئەنجامە گەیشتووە کە ئەم دوو زمانە لە بواری وشەدا ۷۱% بە یەك نزیکن (د. کەریمی، کوردی ئیلامی، ۱۳۸۰: ۲۸۹). پێویست بە وتنە، جەماوەری بیست هەزار کەسی بەدرەیی سەر بە پارێزگای ئیلام، ڕێژەیەکی ۵/۵% لە نفووس و حەشیمەتی هەموو کوردان پێکدێنن. ئەگەر لە لێکۆڵینەوەیەکی مەیدانیدا زمانی پاڵەوی لەگەڵ هەموو شێوەزارە کوردییەکان، بەراورد بکرێت بێگومان ئەنجامەکەی لەمە کە هەیە، فرەتر دەبێت.

بەڵام ئێستە، ئەم پرسیارە دێتە ئاراوە. کە مەبەستی مێژوونووسانی سەردەمی ئیسلامی، لە ڕۆژئاوای ئێران، کوێنە بووە؟ هەروەها شارەکانی پاڵەویی (فەهلە) کامانەن؟

«شیرووویە ئیبنی شەهردار»، حەوت شاری بە پاڵەوی زانییوە کە بریتین لە: «هەمەدان، ماسەبزان، قوم، ماەبەسەر، سەیمەڕە، ماەکوفە و کرماشان. هەروەها ئەم نووسەرە ئەم شارانە وەك: «رەی، ئیسفەهان، کومش، تەبەرستان، خوراسان، سەگەستان، کرمان، قەزوین، دەیلەم، تاڵەقان» بە شاری پاڵەوی نەزانیوە (دهخدا، ۱۳۷۳: ۵۰۰۹۳).

پێویست بە وتنە، کە عەربەکان هەر شارێکیان داگیر کردووە بە هۆی تایبەتمەندی زمانی خۆیان و ئاسانکاری بۆ وەرگرتن ماڵیات، ناوەکەیان تەعریب کردووە. بۆ زانیاری زیاتر دەبێ ئاماژە بە ناوی راستەقینەی ئەو شاران بکرێت کە گۆڕدراون، وەکو: ماسەبزان، کە ئیلام ئەمڕۆ بەشێک لێ بووە.

ماەبەسەر، کە گۆڕدراوی ناوی شاری نەهاوەندە و ئێستاش ناوی شارێکە لە پارێزگای هەمەدان.

سەیمەڕە، هەر خودی دەڕەشەهرە کە ئێستا ناوی شارێکە لە پارێزگای ئیلام.

ماەکوفە، کە گۆڕدراوی ناوی شاری دینەوەرە و ئێستاش ناوی شارۆچکەیە لە پارێزگای کرماشان.

لە ئەنجامدا لەو حەوت شارە، کە «شیرووویە ئیبنی شەهردار» بە پاڵەوی زانییوە، هەر ئێستا بێجگلە قوم، بە یەکێک لە بنزارەکانی کرمانجی خواروو، قسەدەکەن کە ئەوە مەزنترین دەلیلە بۆ سەلماندنی ئەوە کە پاڵەوی ئەڵقەی ونکراوی زمانی کوردیە.

«ئیبنی فەقیهی هەمەدانی» نووسەری کتێبی «البلدان» لە سەدەی نوهەمی زاینیدا هەر ئەم شارانە بێ کەمی و کورتی، بە پاڵەوینشین لە قەڵەم دەدات. هەروەها نووسەری «قامووس اعلام ترکی» راستەوخۆ

دەنووسێ: «زمانی پاڵەوی لە کوردستان و عێراقی سەر بە ئێران، کە مەبەست کوردستانی عێراقە، قسەی پێدەکەن (دهخدا، ۱۳۷۳: ۵۰۰۹۴).

ئێستاش هەمووی ئەم شارانە جیا لە قوم و هەمەدان، کوردنشینن. هەرچەند، سی‌لەسەتا، پارێزگای هەمەدان کوردن و بە شێوەزاری کوردی خواروو، قسەدەکەن. بەم بەڵگەکانی مێژوویە دەتوانین بێژین وشەی فەیلی گۆڕدراوی وشەی پاڵەویە. چۆنکوو بەشی پڕۆسەی واچی (phonemic process) لە زانستی زمانناسی، ئەمە دەچەسپێنێ کە دەنگی /p/ زۆرجار دەبێتە دەنگی /f/ بۆ وێنە:

پارسی ← فارسی

پێڕست ← فهرست

ئسپەهان ← ئسفەهان

هەروەها دەنگی /a/ لە ناوەڕاستی وشە لە کوردی سۆرانیدا دەبێتە دەنگی /ye/ لە کوردی فەیلیدا بۆ وێنە:

کانی← کیەنی، / پان← پیەن، / مارە← میەرە، / نازانم← نیەزانم...

کە ئەنجامی ئەم پڕۆسەی واچیە دەبێتە ئەوە: پاڵەوی ← فاڵەوی ← فەیلی.

بەڵام باسێك، کە لە هەموو ئەو باسانە گرنگترە، باسی لقێکی نامۆ و نەناسراوی زمانی پاڵەویە کە تا ئێستا ئاماژەی پێ نەکراوە. پێویست بە وتنە کە هەر لە مێژە زمانی پاڵەوی بە دو لق، دابەش کراون کە ئەم دوو لقە بریتین لە: ۱- پاڵەوی باکووری یان پارتی وەکو: دەقە مانەویەکان. ۲- لقی پاڵەوی باشووری یان پارسی. کە رەنگە ئەم دابەشکردنە راست بێت(!). چونکوو ئەم زاراوانە، زمانی فەرمی بوونە. بەڵام لقێکی‌تر، لە زمانی پاڵەوی واتە «پاڵەوی رۆژئاوایی» لە مادستان برەوی هەبووە، هەر لەبەر ئەوەی رەنگە ئەم زمانە درێژەی مادی کۆن بێت، مێژوونووسانی سەردەمی ئیسلامیش بەردەوام بەم زمانە کە جیاواز لەگەڵ پارتی و پارسی بووە وتوویانە فاڵەوی.

رۆژهەڵاتناسانی بەناوبانگی ئەم سەردەمەش وەك: ئیشتالکبرگ، ویکتۆر رۆزن، لوسچینسکی و هەروەها زمانناسی گەورەی ئێرانی پرۆفسۆر ئیحسانی یارشاتر دانەری زانستنامەی مەزنی ئێرانیکا لە کانەدا، زاراوەی «مادیی ناوەڕاستی» بۆ ئەم شێوەزارانە، هەڵبژاردووە و دوکتور «ئەزکایی»ش کە دوای سی ساڵ، لەسەر شێوەزارە جوراوجۆرەکانی رۆژئاوای ئێران و هەروەها ساخکردنەوەی هۆنراوەکانی باباتاهیر، لێکۆڵینەوەی

کردووە، لەم بارەوە دەنوسێ: «پاڵەوی روژئاوایی، گۆڕدراوی زمانی مادییە. ئەم ناولێنانە بە هۆی جوگرافیای زمانی، واتا بڵاوبوون لە مادستان، لۆژیکییە. سەرەڕای ئەوە، ئەم زاراوەی مادی ناوەڕاست ستەمێکە بە هۆی ژێردەستە بوون یان نامۆبوونی زمانەکهیان» (اذکایی، ۱۳۷۵: ۱۶۷).

هەر ئەم نووسەرە لە جێگەیەکی‌تردا دەنووسێ: «قەد نابێ زمانی کوردی و شێوەزارەکانی جیا لە «فهلوی» و بنیاتی زمانی کوردی جیا لە زمانی مادی بزانین» (اذکایی، ۱۳۷۵: ۲۰۴).

زۆربەی نووسەرانی کورد، زمانی کوردی بە خاوەن پێشینەیەکی چەند هەزار ساڵە دەزانن و بەردەوام ئاماژە بە هۆزەکانی زاگرۆس، وەك: لوولووبی، کاسیت، گووتی، میتانی، سووباری، کاردۆخی و ... دەکەن کە تەنانەت وشەیەك لێیان نەدۆزراوەتەوە. لە کاتێکدا ئەم بۆچوونە تازە کە رەنگە یەکەم جارە، ئاماژەی پێدەکرێ تا رادەیەك دووهەمین بازنەی ونبووی زمانی کوردی لە سەردەمی ساسانیەکانەوە هەتا سەدەی دوانزەهەمی زاینیدا واتا یەکبوونی کوردی لەگەڵ پاڵەوی رۆژئاوایی یان مادی ناوەڕاست، روون دەکاتەوە.

تایبەتمەندی زمانی و رێزمانی فەهلەویەکان

دوکتور تەفەزوڵی، پاڵەوی‌ناسی گەورەی ئێرانی، دەنووسێت: فەهلەویات، ناوی کۆ، هەروەها عەرەبی-کراوی وشەی فەهلەویە، ناوێکە کە تایبەت بە دوبەیتییەکان، هەروەها بە گشتی بە هۆنراوەکانی کە بە زاری کۆنی دەڤەری پاڵە یان فاڵەیە، وتراوە(تفضلی: ۱۳۸۵، ۱۱۹). بە چەواشە لە سەردەمی ساسانیەکان، فەڵەوی، بە مانای ستران بووە. بەڵام پاش ئیسلام، بە روباعییەک کە بە زمانی فەرمی نەبووە، وتراوە(سیما داد:۱۳۸۲،۱۹۲). رەنگە ئەم ناولێنانە بە هۆی برەوی ئەم قاڵبە لە شارەکانی پاڵەوی بووبێت. پێشتریش وترا کە ئەم شارانە، ئاخێزگای کوردی گورانی، بووە لە بەر ئەوە هێشتا، لە زمانی کوردی بە ستران، گورانی دەوترێ و دەستەوشەکانی گورانیچڕ و گورانبێژ، هەر لەم وشە گیراون.

باسێکی کە زۆر سەرنج راکیشە لە رابردووە جار و بار بە دوبەیتی، تەنانەت بەیت، "ئەورامە" وتراوە، کە تا ئێستا بەو ئەنجامە دەگەیین کە وشەکانی گورانی، ئەورامە و فەڵەوی بۆ یەک واتا و مەبەست بەکارچوونە. کۆنترین دەقێک کە پێی وتراوە ئەورامە، نامەکانی عەینولقوزاتە کە هی سەدەی یازدەهەم زاینیە (اذکایی:۱۳۷۵،۱۹۴).

لێرە ئاماژە بە چەند تایبەتمەندی ڕێزمانی هۆنراوەکانی فاڵەوی دەکرێت تا یەکبوونی ئەم شێوەزارە لەگەل کوردی، پێشتڕاست بکرێت، هەرچەند ئەم دەقانە، وێڕای دەستکاری کاتبان، فارسی تازە، کاریگەری راست و خو لە سەریان بووە:

١- ئەگەر لە روانگەی قوتابخانەی پێکهاتەخوازی(struchural)، ئەو دەقانە لێکبدەینەوە هەموویان بە مولکی کتێبخانەی کوردی دەچن، چۆنکە کرداری رابردووی تێپەڕ لە فاڵەوی هەر وەکوو ئێستای گورانی و سورانی تایبەتمەندی ئێرگاتیڤیان(Ergative) هەیە.

٢- جێگۆڕکی(Assimalation) واچەکانی f و x بە واچی h، کە لە کوردی هەورامیش وایە، بۆ نموونە: خوێن ⟵ هوون.

٣- دو جوور، جێناوی بووە کە بریتین لە: ١-ez (من) بەراوەد بکرێ لەگەل کرمانجی و گورانی کۆن : «ئەز». ٢-mi/me (من) بەراوەد بکرێ لەگەل کرمانجی سەروو و خواروو: «مِ».

٤-پیتەکانی ئیزافی ej/ec/ کە بەراوەد بکرێ لەگەل گورانی، لەکی و فەیلی: ژە، جە.

٥- ker (ریشەی چاوگی کردن) کە بەراوەد بکرێ لەگەل گورانی و فەیلی: کەر.

٦- Kovam(کام) کە بەراوەد بکرێ لەگەل گورانی: کوا.

٧- ō «بە ، لە» کە بەراوەد بکرێ لەگەل کوردی گورانی و خواروو: وە.

٨- rīc (ریشەی چاوگی رژاندن) کوردی: رێژ.

٩- vâten،vaj (ریشەی چاوگی وتن) کە بەراوەد بکرێ لەگەل ئێژم/واچوم لە چاوگی «واتن/وتن».

١٠- vez (بزاڤ) کە بەراوەد بکرێ لەگەل «وز» لە سورانی، «واز» لە کوردی خواروو.

١١- vin (ریشەی چاوگی دیین) کە بەراوەد بکرێ لەگەل کوردی گورانی خواروو: وینم.

١٢- zan (ریشەی چاوگی زانین/ زانستن) کە بەراوەد بکرێ لەگەل زان.

١٣- xvăz(ریشەی چاوگی خواستن/ ویستن) کە بەراوەد بکرێ لەگەل کرمانجی و فیلی : خواز

لە کوتایی ئەم بەشەدا چەند وشەی پرکاربرد بەراورد دەکرێت:

ehnâm (عەشق) کە بەراوەد بکرێ لەگەل: ئەوین.

esr (فرمێسک) کە بەراوەد بکرێ لەگەل کرمانجی،گورانی، فەیلی: ئەسر.

bešn (باڵا) کە بەراوەد بکرێ لەگەل: بەژن.

bīš (ژان) کە بەراوەد بکرێ لەگەل: ئێش.

dīm (روو) کە بەراوەد بکرێ لەگەل: دیم (بروانە: هەنبانە بورینە، هەژار)

gyan (جان) کە بەراوەد بکرێ لەگەل: گیان

heni(ئیتر) کە بەراوەد بکرێ لەگەل گورانی: هەنی

mâng (هیڤ) کە بەراوەد بکرێ لەگەل: مانگ

ru/ruj/ruc(رۆژ) کە بەراوەد بکرێ لەگەل: رووژ، رو

sâ (سێبەر) کە بەراوەد بکرێ لەگەل کوردی گورانی و خواروو: سا

tahre(تاریک) کە بەراوەد بکرێ لەگەل کرمانجی: تاری

vājar (شار) کە بەراوەد بکرێ لەگەل کرمانجی: باژێر

xvā (خودا) کە بەراوەد بکرێ لەگەل سورانی: خوا

***

لە کوتاییدا بەو بەڵگانە زمانناسی و مێژوویە کە ئاماژەکرا، ئەنجامی وتارەکە ئەم خاڵانی خوارووییە:

- **فارسی دەری، دریژەی پاڵەوی نیە. چۆنکوو ئەم دو زمانە هاوکات، لە رۆژهەڵات و رۆژئاوای ئێران، ئاخێوەرانی هەبووە.**
- **پاڵەوی، دو لقی نەبووە بەلکوو سێ لقی هەبووە. لقی سێهەم، لە رۆژئاوای ئێران، واتا خوارووی رۆژهەڵاتی کوردستان، برەوی بووە.**
- **بێجگەلە زاراوەی مادی ناوەڕاست، باشترین، ناو لێنان، زاراوەی پاڵەوانیە، لە بەر ئەوە کە لەگەل وشەکانی پارتی و پەهلەوی، تێکەڵ نەبێت.**
- **زمان، ئەدەب، ئاسەوار و روانگای عیرفانی فەهلەوی یان فەهلەویات، کە دوای هاتنی ئیسلام، زۆر بە ناو بانگ بووە، پاشماوە و میراسی پاڵەوانیەکان واتا ئەڵقەی دوهەمی زمانیی زمانی کوردیە.**
- **دوای ئیسلام، کوردی گورانی لە زۆربەی هەرە زۆری شارەکانی فەهلەوی، پەڕە دەستێنێ، کە رەنگە ئەم دو ناوە هەر یەکێک بوون.**

- پاڵەوی ڕۆژئاوایی بە هۆی هەبوونی وشەنامە و دەق، دەتوانێ ببێت بە سەرچاوەیەکی گەورە بۆ وشەسازی لە زمانی کوردی ئەمڕۆدا، تا ئێمەش وەکوو گەلانی‌تر کە پێشینەی کۆنیان هەیە، بتوانین لە زمانی مێژووییمان، کەڵك وەربگرین.

سەرچاوەکان:

ـ ناتل خانلری، پرویز، تاریخ زبان فارسی، تهران، نشر نو، چاپ چهارم، ۱۳۷۹.
ـ مردوخ، آیت‌الله محمد، تاریخ مردوخ، تهران، نشر کارنگ، ۱۳۷۹.
ـ معین، محمد، فرهنگ فارسی، تهران، امیرکبیر، چاپ دهم، ۱۳۷۵.
ـ کریمی، غلام‌حسین، کردی ایلامی، بررسی گویش بدره، سنندج، دانشگاه کردستان، ۱۳۸۰.
ـ جهانبخش، فرهنگ، تاریخ زبان فارسی، تهران، انتشارات جامی و فرهنگ، چاپ اول، ۱۳۸۳.
ـ اذکایی، پرویز، باباطاهرنامه، تهران، انتشارات توس، چاپ اول، ۱۳۷۵.
ـ ارانسکی، ای.م، مقدمه فقه‌اللغه ایرانی، کریم کشاورز، تهران، انتشارات پیام، چاپ اول،۱۳۸۵.
ـ آموزگار، ژاله وتفضلی، احمد ،زبان پهلوی ادبیات و دستور آن، تهران، انتشارات معین، چاپ چهارم، ۱۳۸۲.
ـ آکوپوف،گ.ب؛ حصارف، م.ا ،کردهای گوران و مسئله‌ی کردهای ترکیه، سیروس ایزدی، تهران، انتشارات هیرمند، چاپ اول، ۱۳۷۶.
ـ دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، با همکاری انتشارات روزنه، تهران ۱۳۷۳.
- احمد تفضلی ، ترجمه ی فریبا شکوهی، نامه فرهنگستان ، فهلویات ، شمار ۲۹، دوره ی هشتم ،تهران ، بهار ۱۳۸۵.
- سیماداد، فرهنگ اصطلاحات ادبی، انتشارات مروارید، ویرایش جدید ۱۳۸۲.
ـ ابراهیم‌پور، محمدتقی." واژەنامه فارسی ـ کردی ". تهران، ققنوس، چاپ نخست، ۱۳۷۳.
- ابوالقاسمی، محسن، تاریخ مختصر زبان فارسی، طهوری، چاپ دوم، ۱۳۷۸.
- ابوالقاسمی، محسن، ریشه‌شناسی (اتیمولوژی)، تهران، ققنوس، چاپ سوم، ۱۳۸۵.
ـ حاجی مارف،ئەوڕەحمان." ڕێزمانی کوردی ". بەغدا، (؟)، بەرگی یەکەم، ۱۹۹۸.
ـ رحیمی، کامران." فرهنگ کوردی کامران". چاپ نشده.
ـ رخزادی، علی." آواشناسی و دستور زبان کردی ". تهران، انتشارات ترفند، چاپ اول، ۱۳۷۹.
- عەزیز ئیبراهیم، ئیبراهیم، ئامراز لە زمانی کوردیدا، ارومیه، صلاح‌الدین ایوبی، چاپی یەکەم، ۱۳۶۷.
ـ فرەوشی، بهرام ." فرهنگ فارسی به پهلوی ". (؟)، بنیاد ملی ایران، ۱۳۵۲.
ـ کسروی، احمد." آذری یا زبان باستان آذربایجان ". تهران، انتشارات خورشید آفرین، ۱۳۸۳.
- گوواری کوری زانیاری کورد،چاپخانە ی زانیاری کورد،بەغداد،۱۹۷۴.
ـ محمد توفیق، الوردی." الاکراد الفیلیون فی التاریخ ". بغداد،(؟)، ۱۹۵۸.
ـ مدرس، یحیی." درآمدی بر جامعه‌شناسی زبان ". تهران، موسسه مطالعات و تحقیقات و فرهنگی، چاپ اول، ۱۳۶۸.
ـ ناتل خانلری، پرویز." تاریخ زبان فارسی ". تهران، نشر نو، چاپ چهارم، ۱۳۷۹.
- نوشین، عبدالحسین، واژه نامک،انتشارات دنیا،چاپ دوم، تهران،۱۳۶۳.
ـ نەبەز، جەماڵ." زمانی یەکگرتووی کوردی ". بامبێرگ، (؟)،۱۹۷۶.
ـ یول، جورج." نگاهی به زبان ". نسرین حیدری، تهران، سمت، چاپ پنجم، ۱۳۷۴.
- الیما، بئوار، وار(سرزمین اجدادی)، تهران، چاپ اول، ۱۳۷۹.
ـ انوری، حسن، احمدی گیوی، حسن، دستورزبان فارسی ۲، انتشارات فاطمی، تهران، چاپ هشتم ۱۳۷۲.
ـ آریانپور، منوچهر، فرهنگ پیشرو انگلیسی ـ فارسی، تهران، نشر رایانه، چاپ سی و چهارم، ۱۳۸۶.
- آموزگار، ژاله، تفضلی، احمد، زبان پهلوی، تهران، معین، چاپ چهارم، ۱۳۸۲.
ـ رازی، شمس قیس." المعجم ". به اهتمام سیروس شمیسا، مشهد، انتشارات فردوس، ۱۳۷۳.

* ئەم وتارە، پێشتر لە کتێبی بنەماکانی وشەسازی و وشەڕۆنان لە زمانی کوردیدا ڕەحیمی کامران، گوتار، ۱۳۸۸، بڵاو بووە کە دوای گۆڕانکاری زۆرەوە و چەند سەرچاوەی نوێش پێی زیاد کرا.

-Ferheng Kurmaçî-Dimilî –Tirkî , seîd Verrog ‹war ‹îstenbol ‹2003.